

תעודה

על יחסי דרג מדיני ודרג צבאי, משמעת צבאית ומוסר לחימה

פרוטוקול שיחה בין ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון
ובין אלוף יגאל פייקוביץ (אלון) בנוכחות אלוף יגאל סוקניק (ידן)
16 ביוני 1948

מביא זכי שלום

מלחמת העצמאות החלה ב־30 בנובמבר 1947, יום לאחר שנתקבלה בעצרת האומות המאוחדות ההחלטה המאשרת את תוכנית החלוקה ואת הקמתה של מדינה יהודית על חלק משטחה של ארץ־ישראל. בשלביה הראשונים לבשה המלחמה אופי של 'מלחמת אזרחים'. הפעילות הערבית התנהלה בעיקר על צירי התחבורה המרכזיים ונועדה, בין השאר, להביא לניתוק יישובים מבודדים. בתחילת אפריל 1948 עברה היוזמה במלחמה לידי כוחות היישוב. 'ההגנה' יזמה את מבצע 'נחשון' שעיקר מטרתו היתה פריצת הדרך לירושלים. ב־15 במאי 1948 הכריז דוד בן-גוריון על הקמת המדינה. בכך נפתח שלב חדש במלחמה, אשר ביטוי העיקרי היה פלישת הצבאות הסדירים של מדינות ערב לתוך מדינת ישראל. במחצית יוני 1948 נכנסה לתוקף תקופת הפוגה כהחלטתה של מועצת הביטחון. ב־8 ביולי 1948 התחדשו הקרבות והחל להסתמן באורח ברור יתרון לצה"ל. אחרי עשרה ימי קרבות נכנסה לתוקף תקופת הפוגה שנייה. במהלכה ניסה מתוך האו"ם הרוזן השוודי פולקה ברנדוט להשיג הסדר מדיני. ב־5 בינואר 1949 הודיעה מצרים על נכונותה להפסיק את הקרבות ולהיכנס למשא־ומתן על שביתת־נשק. בכך הסתיימה למעשה מלחמת העצמאות.¹

השיחה בין ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון ובין מפקד הפלמ"ח האלוף יגאל אלון ב־16 ביוני 1949 נערכה אפוא במהלך ההפוגה הראשונה.² כולט בשיחה הזעם הרב של

1. על שלביה של מלחמת העצמאות וההיסטוריוגרפיה שלה ראו: נתנאל לורך, 'בעיית ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות', קתדרה, 1 (אלול תשל"ו), עמ' 61-74; יוסי בן-ארצי, 'על ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות', קתדרה, 65 (תשרי תשנ"ג), עמ' 159-167. ראו גם: מרדכי בר־און, זכרון בספר: ראשיתה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית של מלחמת העצמאות 1948-1958, תל־אביב 2001.
2. פרוטוקול שיחה בין-גוריון ויגאל פייקוביץ, אב"ג, תיק נושא 10-ט-8. בסיום הפרוטוקול רשומה הערה של ראש אגף מבצעים במטכ"ל, אלוף יגאל סוקניק (ידן). לא ברור אם סוקניק נכח בכל השיחה ושמר על שתיקה או הצטרף אליה בסיומה. על השתתפותו ראו גם: יואב גלבר, למען פירוק את הפלמ"ח: הכוח הצבאי במעבר מיישוב למדינה, ירושלים 1986, עמ' 286 הערה 12.

בן-גוריון על פעילותו של הפלמ"ח בכלל, ועל מהלכיו של מפקדו, יגאל אלון, בפרט. יום לפני שיחה זו נערך דיון בלשכת מפא"י, ונמסר בו דיווח על 'מערכת ההסתה הפרועה' שמטה הפלמ"ח מנהל נגד בן-גוריון. מערכת הסתה זו, כך נטען, 'אוכלת כל חלקה טובה בנוער שלנו. כל בן וכל בת, מטובי בנינו, הושפעו, ובאים משם מוסתים [...] כולם מדברים בשצף קצף על בן-גוריון [וטוענים] שהפלמ"ח הוא בן חורג לצבא, ושבן-גוריון אינו מתכוון לטובת העניין, אלא משחק כאן משחק מפלגתי. זה מלווה בסיפורי זוועה איומים [...] על חוסר לבוש וחוסר אוכל. מרעיבים את הפלמ"ח'. אין ספק כי דיווח זה השפיע על עמדותיו של בן-גוריון ועל יחסו לאלון.³

בן-גוריון הדגיש בשיחה המתועדת להלן את הכורח במשמעת קפדנית בתקופת המלחמה ובשוויון בין כל היחידות בצה"ל. הוא ראה בכך רכיב עיקרי להצלחה במלחמה. נראה שיגאל אלון לא ירד לסוף דעתו של בן-גוריון ולא הפנים את החשיבות הרבה שבן-גוריון ראה בסוגיות אלה. יחידות הפלמ"ח התבססו על מתנדבים ומערכת היחסים בתוכו היתה בעלת אופי גמיש ולא פורמלי. בקרב אנשיו בלטה, ככל שאפשר להתרשם, תחושת 'ייחודיות' המחייבת התייחסות שונה. על רקע זה ניתן להבין את הקושי הרב של הפלמ"ח להסתגל למציאות החדשה שביקש בן-גוריון לכפות במהלך המלחמה.⁴

3. ישיבת לשכת מפא"י, 15 ביוני 1948, אמ"ע. לאחר המלחמה קבל בן-גוריון שוב על 'ההסתה' שמנהלים ראשי הפלמ"ח נגדו ללא כל הצדקה: 'ראשית כל עלי להגיד לך', כתב לחבר בפלמ"ח, 'שהחשש שלך שמישהו רוצה לפרק את הפלמ"ח – אין לו שחר. אין אני יודע שום אדם שיש לו מחשבה אוילית כזו, ואם מישוהו סיפר לך ולחבריך שאני הוא האיש – הרי הוא סיפר לך עלילה מחוסרת-טעם. [...] כל ימי בארץ הייתי קרוב במקצת ל'הגנה', ומאו הוקם [ה]פלמ"ח ראיתי בו את הענב הצעיר והיקר ביותר במערכת ההגנה שלנו. [...] אילו לא היו לנו בראשית מלחמה זו הבחורים (והבחורות) המאומנים והנאמנים בהגנה ובפלמ"ח [...] ספק הוא אם היינו יכולים לעמוד; [...] ידעתי שיש אנשים, אשר משום מה מפיצים בייחודות פלמ"ח – מאז החלה מלחמה זו – שיש "אויבי עם" כמוני הרוצים לפרק את הפלמ"ח. ולא רק זאת: הם אפילו הפיצו במשך זמן רב דיבות שאני מרעיב את אנשי הפלמ"ח, ושחברי מונעים מהם עזרה כספית ועוד. לצערי הרב עוד משתמשים בתוכנו בדברי השמצה במקום ויכוחים ובידורים אידיאולוגיים ופוליטיים; ולא חשבת שזה יהיה לכבודו של פלמ"ח או לכבודי אני להכחיש עלילות אויליות אלו, דוד בן-גוריון, אגרת לחבר בפלמ"ח, תל-אביב 1949.

4. על המאמצים לכפות משמעת בצה"ל בראשית דרכו ראו: יואב גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר: תרומתם של יוצאי הצבא הבריטי להקמת צה"ל, ירושלים תשמ"ו, עמ' 461-466. בדברו על האופי הייחודי של הפלמ"ח אמר בן-גוריון ליגאל אלון את הדברים האלה: 'פלמח [פלמ"ח] היה בלי ספק שלב יותר גבוה בסולם ההגנה [ההגנה]: מגויסים תמיד, מתאמנים חצי זמן בעבודה וחצי הזמן באימון צבאי, ויונקים ממקור חלוצי בישבם בקבוצים [...] [אבל] יחודו של פלמח, שהיה גדול וחשוב עד הגיוסים הקבועים וההמוניים, ביחוד לאחר קום המדינה – נעלם כליל עם הקמת צה"ל, וההבדלים בצבא לא היו עוד [בין] חלוצים ולא חלוצים, קבועים ולא קבועים, אלא רגליים, שריון, צנחנים, חיל ים, חיל אויר וכו'. יגאל לא ערער על דברי אלה, יומן בן-גוריון, 3 בדצמבר 1963, אב"ג. על הרקע להקמת הפלמ"ח ראו: אורי ברנר, 'הפלמ"ח בשנים 1941-1945', בתוך: צבא המדינה בדרך: פרקים בתולדות כוח המגן העברי, תל-אביב 1988, עמ' 173-188.

במהלך השיחה מתח בן-גוריון ביקורת קשה על פעולות הביזה וההרס שביצעו אנשי הפלמ"ח בירושלים. קשה להבין מנוסח דבריו אם הוטד מעצם תופעת הביזה או מן העובדה שהדבר נעשה בירושלים. יש להניח כי פעולות דומות בוצעו גם במקומות אחרים במהלך המלחמה, ולא עוררו את תשומת לבו של בן-גוריון. ואכן, בשיחה הוא נותן רמז שקוף לחרדותיו מן המשמעותיות המדינית של פעולות אלה למעמדה העתידי של ישראל בירושלים: 'ירושלים', הוא אומר לאלון, 'אינה [המושבה הגרמנית] ולדהיים [כיום אלוני אבא]. כל העולם רואה את ירושלים. יש לנו שונאים, ויש ועדת קונסולים,⁵ ויש ערבים והם הלכו לראות [את הפעולות של אנשי הפלמ"ח] [...] והידיעות על כך נשלחות לכל המדינות בעולם'. ואכן, ממקורות אחרים אנו למדים על הרגישות העצומה של בן-גוריון באשר לפעילות צה"ל בירושלים במהלך המלחמה. כידוע, נקבע בהחלטת החלוקה שירושלים תהיה עיר בין-לאומית ('קורפוס ספרטום' - *corpus separatum*) והאו"ם ינהל אותה. בן-גוריון הבין היטב את הרגישות הדתית והמדינית של ירושלים בעיני מדינות העולם. הוא העריך שמדינות רבות בעולם יתקשו להסכים לשליטה של ישראל ולו על חלק מירושלים, וממשלותיהן יחפשו תירוצים שונים כדי להצדיק את הוצאתה של ירושלים מידי ישראל.

בעדות שמסר שנים רבות לאחר מלחמת העצמאות נתן בן-גוריון ביטוי מרחיק לכת לרגישותו לפעולות חיילי צה"ל בירושלים. בין השאר סיפר כי ב-15 ביולי 1948 הוא שיגר מברק לחטיבת 'עצינו' והבהיר למפקדיה כי 'יש סכנה חמורה והרת אסונות מחיילינו: שישדדו ויחללו מקומות קודש נוצרים ומוסלימים'. על רקע זה הוא הורה למפקדת החטיבה 'להכין כוח מיוחד, נאמן וממושמע, שישמור על כל המבואות ויאסור על החיילים כניסה לעיר העתיקה. כדאי לשם כך', הוסיף בן-גוריון, 'אפילו למקש כל הכניסות ולהודיע על כך. [...] עליך לדאוג שהכוח המיוחד שימונה על שמירת העיר העתיקה יש תמש בלא רחמים במכונת יריה נגד כל יהודי וביחוד נגד כל חייל יהודי שינסה לשדוד או שינסה לחולל מקום קדוש נוצרי או מוסלמי' (ההדגשה שלי, ז"ש).⁶ להלן נעמוד בהרחבת-ימה על שתי סוגיות מרכזיות בשיחת בן-גוריון ואלון.

5. ועדה שהקימה מועצת הביטחון של האו"ם ב-23 באפריל 1948 לשם ביצוע החלטתה בדבר הפוגה. חבריה היו שלושה קונסולים ששירתו בירושלים: קונסול בלגיה (יושב ראש), קונסול ארצות-הברית וקונסול צרפת, והיא הסתייעה בנציב העליון הבריטי. הקונסולים לא הצליחו להשיג אלא שביתת-נשק בת חמישה ימים ב-9 במאי, עד צאת הבריטים מירושלים.

6. יומן בן-גוריון, 5 באוקטובר 1960, אב"ג. בשיחה עם עורכי מעריב שב ואזכר בן-גוריון הוראה זו. לדבריו, הוא נתן למפקד ירושלים פקודה בלשון זו: 'כאשר תיכנסו ותכבשו את העיר העתיקה או אתה חייב בעצמך ללכת עם אקדה, ומי מהצבא שיפגע במקום קדוש, יהודי או נוצרי או מוסלמי - מיד לירות באיש. אתה בעצמך חייב לעשות זאת. אתה חייב לתת פקודה כזאת לכל קציני'. ראו: 'שיחת עורכי מעריב עם דוד בן-גוריון', מעריב, 21 בספטמבר 1960, עמ' 3-6.

אכיפת המרות

פרוטוקול השיחה שלפנינו נותן ביטוי, בוטה משהו, למאמציו של בן-גוריון להשליט את עקרון המרות הממלכתית, שהיה אבן יסוד בתפיסתו המדינית-בטחונית. הוא חתר להחיל מרות אחת על כלל הגופים במדינה החדשה, ובמיוחד על צבא-ההגנה-לישראל. המאמץ היה כרוך בקשיים רבים. כמעט לכל אורך תקופת היישוב לא היתה קיימת סמכות לגיטימית אחת של היישוב היהודי, וארגוני מחתרת שונים פעלו באורח אוטונומי וללא מרות מרכזית אחידה; אם כי כפיפותה של 'ההגנה' לסוכנות היהודית היתה גרעין חשוב בדרכו של היושב-ראש היוצא של הסוכנות וראש הממשלה החדש בן-גוריון לכונן מרות ממלכתית בענייני ביטחון. הוא ראה בדפוס הוולונטרי-היישובי סכנה חמורה לעתיד המדינה: 'מבחינה פנימית', קבע, 'אני רואה קושי עצום בהגשמת המדינה, כי מי יודע אם אנו היהודים מסוגלים לשלטון עצמי. חושש אני שבמקום הבנייה הגדולה, נתחיל במלחמה פנימית'.⁷

הדפוס הבטחוני הוולונטרי תאם, לדעת בן-גוריון, את 'אופיים' האינדיבידואליסטי של היהודים. מטבעם הם מתקשים להסתגל למרות מרכזית, מחמת אופי שהתקבע לאורך הגלות הארוכה של העם היהודי. הפיזור של העם היהודי יצר מטבע הדברים קהילות שניהלו מערכות חיים בעלות אופי עצמאי ואוטונומי: 'היהודים', הסביר בן-גוריון באחד מנאומיו, 'היו אלפיים שנה בגלות [...] אלה הם שבטים שבטים, שאין להם שפה אחת - לא רק שפה של מלים. יש ביניהם מרחק של מאות שנים'.⁸

הקמת המדינה לא עקרה מן השורש את תופעת הפיצול הפנימי בחברה היהודית. עתה תועל הפילוג למסגרות מפלגתיות ממוסדות. בן-גוריון שב והתריע על הסכנה הכרוכה בפיצול פנימי זה. במאמר שפרסם כשנה לאחר קום המדינה הוא אמר:

אסור לנו להתעלם, שגם במדינתנו פועלים עדיין כוחות מפרידים ומפוררים. ההתפצלות המפלגתית והאידיאולוגית אצלנו אינה נופלת מזו של העמים הירודים והמקולקלים ביותר. והאטמוספירה המלוכלכת של ריב המפלגות והסיעות אינה מועילה לאיחוי מהיר של קרעי הגולה.⁹

מגמתו של בן-גוריון לאכוף מרות מרכזית על כלל הגופים הפוליטיים-בטחוניים שפעלו עד אז נתקלה מטבע הדברים בהתנגדויות של גופים שונים, ובהם אצ"ל ולח"י, וגם הפלמ"ח, למרות ההבדל המהותי בינו לבין אצ"ל ולח"י מבחינת קבלתה של מרות מרכזית. הפלמ"ח היה גוף אינטגרלי של ארגון 'ההגנה' וסר למרותה של הנהגת היישוב, ולכן חטיבותיו

7. זכי שלום, דוד בן-גוריון מדינת ישראל והעולם הערבי, 1956-1949, קריית שדה-בוקר 1995, עמ' 34.

8. שם, עמ' 33.

9. דוד בן-גוריון, 'הצבא כבית-יוצר לעם', מולד: ירחון מדיני וספרותי, ג 17-18 (אב-אלול תש"ט) / אוגוסט-ספטמבר 1949, עמ' 264-271, הציטוט מעמ' 266.

השתלבו בצה"ל כמו שאר חטיבות 'ההגנה'. בנאומו בכנסת הראשונה ב-20 ביוני 1950 אמר בן-גוריון בהקשר זה את הדברים המאלפים האלה:

היה צורך בשבירת כלים - כי משטר הביטחון שהיה קיים שנים רבות והיתה בו ברכה רבה לא התאים עוד לצרכים ולתנאים החדשים. ולא קל אצלנו לשבור כלים, אם גם אבד עליהם כלח; כי גם 'המהפכנים' שבתוכנו הם ביסודם משמרים אדוקים, ואצלנו מקדשים הקליפה גם כשתכנה התרוקן, ולא קל היה לשבור כלים.¹⁰

מנקודת ראותו של בן-גוריון, אכיפת מרות מרכזית נבעה בראש ובראשונה מהכרתו כי ללא הטלת מרות אין משמעות לקיומה של מדינה יהודית עצמאית. עיקר מהותה של ישות כזאת נעוץ בעובדת קיומו של כוח מרכזי הנהנה מלגיטימציה כללית ומסמכות ריבונית על כל האזרחים והגופים הפועלים בטריטוריה שלו. אם אין מרות כזאת להלכה ולמעשה, המשמעות המרכזית של הריבונות הלאומית מתפוררת. בדברים שנשא לפני מועצת מפא"י ימים ספורים לאחר שיחתו עם יגאל אלון, הגדיר בן-גוריון שלושה יסודות של אכיפת המרות: 'א. שהצבא כולו הוא של ישראל, בעל מרות אחת. ב. שוויון גמור בין כל החיילים והחטיבות בדברים התלויים במדינה ובחברה. כולם באותם התנאים, באותו האימון, הציוד, הפיקוד, המטרה. ג. שבצבא פועל כל אחד לפי סמכות מוגבלת, ולא כפי שהוא לוקח לעצמו'.¹¹

לבן-גוריון היו חששות כבדים בעיקר מפני גיבוש כוח צבאי חזק במדינה, אשר לא יהיה נתון למרות הדרג האזרחי. בהתבטאויות חוזרות ונשנות שלו הוא הדגיש את הסכנה הקיימת בעצם קיומו של צבא, המיועד מטבע הדברים לפעול בדרך אלימה, תוך כדי ניצול העובדה שיש בידיו כלי נשק מסוגים שונים. בן-גוריון לא נרתע מלהביע את דעתו השלילית על הצבא גם במהלך מלחמת העצמאות, כאשר לכאורה התבקשה נטייה לאהדה בלתי-מסויגת כלפי הצבא: 'עצם קיום הצבא זה דבר אנטי-דמוקרטי, אנטי-אנושי, אנטי-ציוני ואנטי-סוציאלי, כי הצבא קיים על מנת להרוג ולהרוס'.¹²

מנהיג ראליסטי כמו בן-גוריון היה יכול להניח כי בנסיבות הבטחוניות של מדינת ישראל יינתן לצבא כוח רב ביותר. הצורך להגן על קיומה של המדינה, כך חשש בן-גוריון, עלול

10. דברי הכנסת, 5, 20 ביוני 1950, עמ' 1790. על פעילותו של בן-גוריון לאכיפת המרות על האצ"ל ראו: דוד בן-גוריון, 'המדינה האצ"ל', מעריב, 27 באוגוסט 1971, עמ' 21. על עמדותיו של בן-גוריון בהקשר לכורח לשנות תפיסות ודרכי חשיבה בטחוניות ערב מלחמת העצמאות ראו: עמיר בר-אור, 'יחסי הגומלין בין המוסדות הפוליטיים של היישוב לבין ארגון ההגנה, 1920-1948', עבודת דוקטור, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית, ירושלים (בהכנה).

11. דוד בן-גוריון, 'בעיות המלחמה והצבא', דברים במועצה הארצית של מפא"י, 20 ביוני 1948, דבר, 20 ביוני 1948, עמ' 1.

12. שלום, דוד בן-גוריון מדינת ישראל והעולם הערבי, עמ' 236. במקום אחר הוא אומר: 'אני אינני מהפחדנים הכי גדולים בישראל. אבל אני מפחד מאוד מאנשים מזוינים. מה זה נשק? כל דבר יש לו תפקיד מסוים. נשק - זה אמצעי להרוג אנשים, בפשטות. אין לנשק שום תפקיד אחר... ואני ואבוי לנו שהאנושות צריכה ליצור דברים כאלה' (שם, עמ' 236).

לערפל את הצורך של אנשי הצבא לפעול אך ורק על בסיס של הנחיות של הדרג המדיני. כאשר שוררת תחושת חירום מתמשכת מתפתחת בהכרח בקרב אנשי צבא נטייה לעקוף 'מכשולים בירוקראטיים' המקשים לפעול פעילות צבאית 'יעילה'. את הסכנה הזאת ביקש למנוע בכל מחיר.¹³

בן-גוריון חתר לכפות מרות מרכזית במדינה גם מפני הכרתו כי דרכי הלחימה שפיתחו לעצמם הגופים המחתרתיים בתקופת היישוב, ובעיקר הפלמ"ח, לא יהלמו את צורכי המערכה שנפתחה נגד מדינת ישראל עם הכרות העצמאות. הוא היה משוכנע כי התנגדותו של העולם הערבי לתוכנית החלוקה תביא בסופו של דבר, בהכרח, לעימות עם מדינות ערב. לפיכך יהיה הכרח לפעול נגד צבאות סדירים. דרך המחשבה של הארגונים הצבאיים שפעלו בתקופת היישוב יצרה לדעתו מחסום פסיכולוגי בדרך למהפכה המתבקשת באופן פעילותם של גופים אלה. המשך פעילותם העצמאית, ואפילו העצמאית-למחצה, סיכנה באופן חמור את פיתוח יכולתו של היישוב לעמוד על נפשו. בנאומו בקונגרס הציוני ה"כ", כשנה לפני תחילת מלחמת העצמאות, אמר בן-גוריון:

הבעיה הראשית היא בעיית הביטחון. אין זו, כידוע לכם, בעיה חדשה בארץ. אולם זו הוצגה עכשיו בנסיבות חדשות ושונות לגמרי. [...] עכשיו אנחנו עומדים בפני מצב חדש לגמרי. ארץ ישראל מוקפת מדינות ערביות עצמאיות. [...] אלו הן מדינות שיש בזכותן לרכוש ולייצר נשק, להקים צבאות ולאמן אותם. [...] התקפת ערביי ארץ ישראל אינה מסכנת את היישוב העברי. אולם יש סכנה שהמדינות הערביות השכנות ישלחו את צבאן לתקוף את היישוב ולהשמידו. [...] אסור לנו להתעלם מסכנה זו. חובתו של היישוב, של התנועה הציונית ושל העם היהודי, לראות את בעיית הביטחון בכל היקפה, חומרתה ודחיפותה, ולראות את הסכנה הצפויה [...] ואסור לנו לחכות עד שהסכנה תהיה בשלה. עלינו להתכונן מיד. [...] נדרשת עכשיו גישה חדשה לבעיה. נדרשים אמצעים גדולים יותר, ריאורגניזציה של כוחותינו והתכוננות ממין חדש לגמרי.¹⁴

ב־26 באפריל 1948 זימן בן-גוריון אליו לשיחה את ראש המפקדה הארצית, ישראל גלילי. בשיחה הבהיר לו בן-גוריון את הטענות שיש לו על המבנה ודרכי הפעולה של ארגון 'ההגנה', ובכלל זה הפלמ"ח: 'אמרתי לו, כתב בן-גוריון ביומנו, 'שלא הייתי מרוצה כל הזמן מכל הופעות וסידורים בארגון שלא הלמו דרכי המלחמה, אבל במידה שיכולתי נמנעתי משנויים שיש להם [...] משמעות מפלגתית. [אולם] הגענו עכשיו לשלב מכריע והדברים טעונים תיקון מבלי להתחשב עם כל דבר: 1. פלמח [פלמ"ח] הוא צבא פרטי, מפלגתי

13. על ארגון 'ההגנה' אמר בן-גוריון: 'לא היה שלטון ציונילי על הארגון [...] השלטון הציונילי היה פיקטיבי. הארגון שלט על עצמו ולא דאג, לפי טבע הדברים, לעניינים אחרים'. ראו: זבה אוסטפלד, צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן גוריון, א, תל-אביב 1994, עמ' 14-15.

14. שם, א, עמ' 17.

וכיתתי. 2. יש מפקדים שאינם במקומם, ויש מפקדים שלא נוצלו. 3. אין משטר צבאי ואימון צבאי מספיק. לקוי אחר שאין ביסודו אולי שום מצע מפלגתי – חוסר אגרסיביות מלחמתית ואי-ניצול כוח האדם שלנו להתקפות.¹⁵

מימוש עקרון הממלכתיות חייב, לדעת בן-גוריון, להבטיח כי צה"ל יתבסס על מסגרת שוויונית ומקצועית. אם תיפגע תחושת השוויוניות בצה"ל, חשש, לא יהיה אפשר להקים את 'צבא העם' כתפיסתו ולא יהיה צבא אחיד, אלא יחידות שונות שיהיו כפופות למסגרות פוליטיות שונות. בשיחתו עם אלון הוא הרבה להדגיש את דאגתו לשוויוניות בצבא. בחודשים שלאחר מכן עמל בן-גוריון להביא לדחיקת רגליה של המפקדה הארצית בראשותו של ישראל גלילי ולפירוק מטה הפלמ"ח הלכה למעשה.¹⁶

פרוטוקול השיחה המובא כאן מעיד שיגאל אלון אימץ עקרונית את תפיסת הממלכתיות של בן-גוריון. במהלך השיחה הוא גם הבהיר כי 'יש כמה דברים שאין עליהם בכלל חילוקי דעות – על שוויון בין היחידות החל מנעל וכלה בתותח'. עם זאת, ניכר בעליל הקושי שיש לו לממש עיקרון זה הלכה למעשה ובאורח מלא. לאורך השנים נוצרו ביישוב אינטרסים ארגוניים ואישיים מובנים ונדרש מאמץ עצום לעוקרם. קושי מיוחד התגלע גם בכך שהיה הכרח לאכוף את המרות הממלכתית תוך כדי מלחמת קיום קשה לפני הכרזת העצמאות ואחריה. אכיפת המרות נכרכה בסכנה קשה של פירוד פנימי או אף מלחמת אזרחים בשעה שהאיום החיצוני היה כבד מנשוא.¹⁷

15. יומן בן-גוריון, 26 באפריל 1948, אב"ג. על יחסיו של בן-גוריון עם גלילי ראו: מאיר פעיל, 'מפ"ם התקיפה, בן-גוריון המתון: על יחסיו של בן-גוריון עם מפ"ם ועם ישראל גלילי', על המשמר (מוסף לחג), ד' באייר תש"ן/29 באפריל 1990, עמ' 22-23.

16. על צעדי הקונקרטיים של בן-גוריון בהקשר זה ראו: אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הבטחונית, 1948, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 50-65; גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח, עמ' 211-224. על תגובות חברי הפלמ"ח ראו: 'למה פירקו את הפלמ"ח, שיחה עם אורי ברנר', מבפנים, מח (חורף תשמ"ז/ינואר 1987), עמ' 439-449. ראו גם: אלחנן אורן, 'משבר הפיקוד העליון וועדת חמשת השרים בהפוגה הראשונה, יולי 1948', מערכות, 298 (מרס-אפריל 1985), עמ' 50-59; מאיר פעיל, מן "ההגנה" לצבא ההגנה, תל-אביב 1979, עמ' 95-96.

17. ביומנו כתב בן-גוריון שהרמטכ"ל יעקב דורי מדווח לו כי גם לדעת יגאל אלון אין מקום למטה הפלמ"ח כמות שהוא אלא יש לשמור לפלמ"ח אוטונומיה בכמה נושאים, לרבות גיוס כוח אדם. יומן בן-גוריון, 20 באוגוסט 1948, אב"ג. על העיתוי שבהר בן-גוריון לאכוף מרות ממלכתית ולהביא לפירוק הפלמ"ח כתב ישראל גלילי: 'העובדה שפקודה זו [של פירוק הפלמ"ח] ניתנה בימים אלה, על סף הקרבות, מעידה על קשיחות ותלישות [...] בהירת המועד אינה מקרית. זו שיטה. האנשים נמצאים בעמדות, במשלטים. לכן טובה השעה הזו בה לא יוכלו להיפנות מעניין המלחמה, ושוב יהא מאוחר'. ראו: ישראל גלילי, במוקדי עשייה והכרעה, תל-אביב 1987, עמ' 166. ראו גם: אלי צור, נופי האשליה: מפ"ם 1948-1954, קריית שדה-בוקר 1998, עמ' 49-51.

היחסים בין בן-גוריון ואלון

לארון היתה ביקורת קשה על דרכו של בן-גוריון בניהול המלחמה ובסיומה. לדעתו היה אפשר להגיע להישגים גדולים בהרבה מאלה שהושגו בה. הוא נתן ביטוי לעמדה זו הן במהלך המלחמה הן אחריה: 'אילו הדברים היו תלויים בי', אמר, 'היא [המלחמה] היתה נגמרת אחרת [...] הקווים שנקבעו צריכים היו, לדעתי, להיות שונים. הייתי משוכנע כבר אז כי עלינו להגיע עד מדבר יהודה ולירדן, כדי ליצור מערך הגנה יציב נוכח תת היבשת הערבית במזרח, כדי למנוע מלחמות נוספות. אולם לא שמעו לי'.¹⁸

כשבע שנים אחרי השיחה המתועדת כאן, באיגרת אל 'לוחמי מלחמת השחרור' שפורסמה ערב הבחירות לכנסת ביולי 1955, ביטאו ראשי אחדות-העבודה, ובכללם אלון, ביקורת חריפה על דרכו של בן-גוריון בניהולה של מלחמת העצמאות ועל העובדה שהשיגה הצבאיים לא 'תורגמו' להישגים מדיניים: 'צבא ההגנה לישראל, שהוקם על מסד של "ההגנה" והפלמ"ח', כתבו ראשי אחדות-העבודה, 'עשה את מלאכתו כפי שעשאה והלך מהישג אל הישג. אולם עובדה היא כי ההנהגה המדינית בזוזה את נצחוננו הצבאי והוליכה אל נסיגות וכשלונות. היא הנושאת באחריות לכך שלא הושלם הנצחון הצבאי, לא מוגרו צבאות האויב, לא שוחררה הארץ השלמה, לא הושג השלום'.¹⁹

בן-גוריון לא נשאר חייב. במהלך מלחמת העצמאות הוא הסתייג מאלון, מתח ביקורת קשה על פעילותו הצבאית בקדמת סיני, וקבע כי היא התנהלה ללא סמכות: 'יגאל אלון כיהן במלחמת השחרור כמפקד צבא פרטי של יצחק טבנקין בתוך צה"ל. [...] צבא פרטי ששמו היה פלמ"ח. [...] יגאל אלון החליט על דעת עצמו לעבור את גבול סיני'.²⁰

ב-30 ביוני 1948 שיגר בן-גוריון מכתב אל המטה הכללי ופירט בו שורה של מינויים בצה"ל. בין השאר קבע כי יגאל אלון 'מתמנה למפקד חזית הדרום, הכוללת חטיבת גבעתי וחטיבת הנגב וכל החטיבות שיפעלו בחזית זו'. משה כרמל מונה למפקד חזית הצפון. מרדכי מקלף מונה למפקד חזית איילון, ובכלל זה כל השטח של תל-אביב-ירושלים. בסוף מכתבו כתב בן-גוריון כי 'על מפקדי החזיתות לגשת מיד להקים את מטות החזית, ועל המטה הכללי להגיש להם כל העזרה הדרושה לכך'.²¹

18. ידיעות אחרונות (7 ימים), 29 באפריל 1977. במקום אחר הוא טוען שהוחמצו 'הזדמנויות לנצחונות מכריעים, ולא נוצלו: במערב הגליל, במלכיה, בג'נין. גם אחרי מבצע נחשון לא באו שיירות', יומן בן-גוריון, 18 ביוני 1948, אב"ג.

19. על האיגרת חתומים, בין השאר, ישראל גלילי, יגאל אלון, משה כרמל, יוסף טבנקין ובני מהרשק. איגרת אל לוחמי מלחמת השחרור, יולי 1955, אב"ג, תיעוד כרונולוגי כללי.

20. זכי שלום, דוד בן-גוריון מדינת ישראל והעולם הערבי, עמ' 202. ראו גם: זאב צחור, 'חיל האוויר במבצע "חורב"', עיונים בתקומת ישראל, 1 (1991), עמ' 103-126.

21. מכתב של בן-גוריון אל ראש המטה הכללי, 30 ביוני 1948, אב"ג, תיק נושא 8-10-ט-8.

בהמשך המלחמה הלכו והחריפו היחסים בין בן-גוריון לאלון. הרקע לכך היה בעיקר נחישותו של בן-גוריון להביא לפירוק מטה הפלמ"ח הלכה למעשה. ב־10 באוקטובר 1948 שיגר אלון לבן-גוריון מכתב נועם, בוטה ומתריס בהקשר זה:

נדהמתי לשמוע שפקדת על פרוק הפלמ"ח עד ה־15 לחודש זה. וזאת לאחר שהכל יודעים שחות הדעת של אג"ם ואה"ד (מתוי הדרך המקצועית של הצבא) היתה נגד זה. לא אגע הפעם בעצם הבעיה ואמנע מלהעיר על דרך קבלת ההחלטה הנ"ל ואופי התעודה המצוה לבצע זאת. אולם ברצוני להעיר הפעם שהשעה אשר בחרת בה הנה מזיקה ביותר למאמץ המלחמה. הפקודה הטילה סערה בקרב שתי חטיבות הפלמח [פלמ"ח] הנתונות לפקודתי. המרירות רבה וחוששני לנפילת הרוח. פקודת הפרוק לא זו בלבד שתפגע במאמץ המלחמה הכללי, אלא שהיא עלולה במיוחד לפגוע במאמץ הקרבות הקונקרטי. מבחינה זו מהוה הפקודה תרומה רעה למבצע העומד לפנינו [מבצע יואב החל ב־15 באוקטובר 1948], בשעה שהנתונים שישנם בידינו אינם משופרים ביותר. [...] אני תובע שתפורסם בקרב חיילי הפלמח פקודה מוסמכת על דחית הפרוק עד לעיון מחדש בפקודה לשם הרגעת הרוחות.²²

אלון לא הסתפק בלחצים ישירים על בן-גוריון במגמה למנוע את פירוק מטה הפלמ"ח, אלא פעל ליצירת לחץ ציבורי בהקשר זה. לשם כך לא היסס להביא את ביקורתו גם לפני גופים פומביים ופומביים-למחצה. אין ספק שהוא רצה כי דבריו יגיעו ל'חלונות הגבוהים'. ואכן הם הגיעו עד מהרה לידיעת בן-גוריון ולראשי המטה הכללי. בן-גוריון לא איבד זמן. מיד הריץ איגרת לראש המטה הכללי, יעקב דורי, ובה פסק כי 'יש לתת אזהרה לאלוף יגאל אלון, שאינו רשאי קצין בצבא לתקוף, כאשר עשה במועצת הקיבוץ, פקודות צבאיות. ואם מעשה כזה יישנה – יש לקרוא אותו למשפט דיסציפלינרי [משמעת]'.²³ יש להניח כי רב-אלוף דורי היה מודע לדבריו של אלון גם ממקורות אחרים. הוא לא המתין לאיגרתו של בן-גוריון. ימים ספורים לפני כן, אולי בעקבות שיחה בעל־פה עם בן-גוריון, שלח דורי מכתב אל אלון וקבע בו כך:

נודע לי, כי הופעת במועצת הקבוץ המאוחד ותקפת באופן פומבי פקודות, שנתנו על-ידי בקשר למטה הפלמ"ח. הנני רואה תופעה זו כבלתי נסבלת במסגרת צבאית. היא חותרת במישרים נגד המשמעת ושמה לאל קיום אמון מינימלי, שנדרש ממפקד בצבא לגבי הממונים עליו. היות וחוקת הצבא עדיין לא קבעה אסור זה במפורש, הנני רוצה שהערתך זו תשמש לך הזהרה, ותמנע ממני את הצורך בנקיטת צעדים משמעתיים להבא.²⁴

22. יגאל אלון, מפקד חזית הדרום, אל דוד בן-גוריון, 10 באוקטובר 1948, אב"ג, תיק נושא 10-ט-8.

23. בן-גוריון אל ראש המטה הכללי, 10 בנובמבר 1948, שם.

24. הרמטכ"ל, יעקב דורי, אל יגאל אלון, 4 בנובמבר 1948, שם.

לקראת הבחירות לכנסת כ"ד 25 בינואר 1949 שבה והחמירה המתחות בין ראש הממשלה המתמודד בן-גוריון למפקד חזית הדרום אלון, חבר המפלגה החדשה מפ"ם. במכתב אל הרמטכ"ל, יעקב דורי, תבע ממנו בן-גוריון להביא לידיעת מפקדי צה"ל את הדברים הבאים שאמר למפקדי החזיתות בשיבת המטה:

יש עכשיו בחירות - וכל חייל ומפקד יש לו הזכות המלאה להשתתף במלחמת הבחירות מחוץ למחנה הצבאי ככל אורח אחר, והוא רשאי לבקר את הכל ואת כל אחד, ובמידה שזה מותר לציווילי [לאזרח] (ואם מותר) מותר גם לו להשמיץ כל מי שהוא רוצה. אבל אין מפקד צבאי רשאי לדון באספות פומביות ולא פומביות על פקודות צבאיות שניתנו לו - גם כשהוא מופיע באספה במדים ציוויליים [בכגדים אזרחיים]. במעשה זה אני רואה פגיעה חמורה בשלמות הצבא והפרה קשה של פקודת משטר ונוהג של המטה הכללי. הצבא שלנו הוא צעיר - והמשמעת בתוכו לקויה, והמפקדים, ביחוד הגבוהים, צריכים לשמש דוגמא למשמעת ולכיבוש-יצר.²⁵

לא עבר יום, ומכתב התראה חמור נשלח ליגאל אלון על הפרת הנחיות אלה של בן-גוריון: 'בהופעתך האחרונה באספה פומבית מטעם מפ"ם, כתב אליו הרמטכ"ל דורי, [...] חרגת מהמסגרת המותרת לקצין בצבא הגנה לישראל'. דורי המשיך: 'התקפת בפומבי את הפקודות שנתנו לך מטעם הממונים עליך ועל ידי כך פגעת באופן חמור ביסודות המשמעת האלמנטריים ביותר, ואף שמת דוגמה פסולה לחיילים. בחוסר לויאליות הנדרשת מצד הכפופים לממונים עליהם. מפקד שנתן בו אמון אינו יכול לנצל אמון זה למטרות פוליטיות או אחרות כל זמן שהוא נמצא בשרות'. ודורי סיים את מכתבו לאלון כך: 'אי לכן, הנני מתרה בך התראה אחרונה, ואם תמצא שוב בעברה על חוקי הצבא אאלץ להעמידך לדין'. העתק המכתב נשלח כמובן לבן-גוריון.²⁶

נראה כי מכתבי אזהרה אלה הרתיעו את אלון אך במעט. באספת בחירות פומבית שנערכה בחיפה ימים ספורים לפני הבחירות הראשונות לכנסת, הוא חלק על התפיסה של בן-גוריון ושל הרמטכ"ל האוסרת על לובשי מדים להביע דעתם בסוגיות פוליטיות העומדות במחלוקת ציבורית. וכך אמר לשומעיו:

רבים, המטילים ספק אם גם חיילים, ובייחוד [אלה] הקרויים כיום קצינים, רשאים לעמוד על במה ציבורית, ולחוות דעתם בשאלות הגורליות שלנו, בשאלות השעה. ויכוח זה אינו מקרי. הוא תוצאה של יחסי כוחות בין המפלגות השונות - לגבי הצבא ולגבי הלוחמים. ואולם אם נתייחס למלחמה כאל אחד הביטויים החריפים ביותר להאבקות על קיומנו ועל עתידנו - סבורני שאלה הלוחמים, אלה העושים את המלאכה בפועל

25. בן-גוריון אל הרמטכ"ל, יעקב דורי, 17 בינואר 1949, שם. על הבחירות לכנסת הראשונה ראו: זאב צחור, 'מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה, 1949', עיונים בתקומת ישראל, 4 (1994), עמ' 378-399.

26. הרמטכ"ל, יעקב דורי, אל האלוף יגאל אלון, 18 בינואר 1949, אב"ג, תיק נושא 10-ט-8.

ממש, כמו ידיהם, המוני החיילים וחבריהם המפקדים, זכאים וחייבים לחוות את דעתם, באשר יודעים הם ורוצים לדעת על מה הם נלחמים.

עם זאת, אלון הודה כי אמנם הוא סבור שיש לו היתר להביע את עמדותיו באורח חופשי, 'מן ההכרח להגביל קצת את אפשרויות הביטוי יותר מכפי הרגיל'.²⁷ בדבריו באספת בחירות זו, ויש להניח כי גם באספות אחרות, לא היסס אלון למתוח ביקורת חריפה על דרך ניהול המלחמה על-ידי מנהיגי היישוב (והמדינה) – לאחר הכרות העצמאות) ושאל את שומעיו שאלה רטורית:

מדוע חכו [מנהיגי היישוב] בהרחבת ממדיה של ההגנה ובצבירת נשק נוסף להגנה עד לאותו רגע ממש שפרצה האש? מדוע השאירו את ההגנה לנפשה במשך שנים רבות להלחם על קיומה בתקציבים דלים ובחוסר אמצעים [...] מענין מה חשבו מדינאנו שניהלו את המדיניות הציונית באותן השנים [...] האמנם חשבו שהמדינה תבוא מאליה, ללא מלחמה? ואם חשבו שתהיה מלחמה – האמנם האמצעים שהועמדו לרשות ההגנה [...] לרשות הפלמ"ח, במשך כל שנות המחתרת [...] עמדו ביחס שווה לצפוי לנו עם הכרות המלחמה? [...] אילו ניתנו בעוד מועד האפשרויות הדרושות להגנה [הגנה] להרחיב את כוחותיה ולנצל את כל אפשרויות הרכישה שהוחמצו – היינו חוסכים [...] דם לא מעט; ייתכן שגם תוצאות המערכה היו חסובות [צ"ל: שונות] הרבה יותר מאלו שהגענו אליהם.²⁸

אלון לא הסתפק בהטחת האשמות כבדות על אופן ההכנה של כוחות היישוב למערכה. באותה אספת בחירות הוא גם מתח ביקורת על סיום המלחמה – על עצם נכונותה של ההנהגה המדינית בראשות בן-גוריון להסכים לסיים את המלחמה לפני שהושגו היעדים 'הרצויים', מנקודת ראותו של יגאל אלון. הוא סיפר לשומעיו:

נזרקה לחלל עולמנו שאלה [...] אם עלינו להמשיך במלחמה או ללכת לקראת שלום. ואני רוצה לומר: שלום – אין מטרה נכספת מזה. הן כל מלחמתנו לא באה אלא למען השלום, למען הבטיח שלום בעתיד. הן לא אנו פתחנו במלחמה זו. המלחמה הוטלה עלינו. אך נשאלת השאלה אם שלום כיום הזה עם מצרים ועם עבר-הירדן ועם סוריה ועם עיראק, כשצבאותיהם חונים עדיין על אדמת א"י, אמנם פירושו שלום באמת? אני מטיל ספק בכך. שלום? – בבקשה. שלום עם ערביי ארץ-ישראל, אבל לא עם הפולשים. [...] הציבור חייב לדעת: ניצחנו בקרבות – טרם ניצחנו במלחמה, באשר עיקר כוחו של האויב – המוסף להיות אויב – נשאר עדיין בשלמותו ונמצא עדיין ברובו על אדמת ארץ-ישראל. [...] ואני מתאר לעצמי דבר חמור ביותר, שמתוך געגועים לשלום

27. דברי יגאל אלון באספת בחירות פומבית בחיפה, 22 בינואר 1949, שם.

28. שם. על הערכות המצב לפני מלחמת העצמאות ראו: יואב גלבר, 'המודיעין והערכתו ערב מלחמת העצמאות', עיונים בתקומת ישראל, 1 (1991), עמ' 61-102.

- געגועים מובנים - תיפסק עכשיו המלחמה ונעבור לפסים של שלום [...] הערובה הבטוחה ביותר [עבורנו היא] לנצל את עליונות כוחנו [...] ולהכריע את האויב סופית.

אין ספק שנדרש אומץ לב ציבורי רב מצד אלון, במיוחד משום היותו 'לובש מדים', אלון בצה"ל, כדי לומר דברים כאלה בפומבי - הן מצד תוכנם, הן מצד עיתוים. לדבריו היה מן הסתם הד ציבורי גדול במיוחד. אלון היה מודע היטב להיבטים אלה וגם נתן להם ביטוי בנאומו.

א. מצד מהות הדברים. אלון היה ער לסכנה שדבריו יתפרשו כאמירות של גנרל בעל אופי מיליטריסטי ולוחמני, השש אלי קרב, ואינו נרתע מן הקורבנות הכרוכים בכך. על רקע זה הוא טרח להדגיש בנאמו את שאיפתו הכנה לשלום. 'אנחנו זקוקים לשלום', הבהיר לשומעיו, 'אנחנו זקוקים לשלום קודם כל משום שמלחמה כשלעצמה זה דבר נתעב ביותר - במלחמה נהרגים אנשים, במלחמה נפצעים אנשים. אבל לא זו בלבד, אנחנו זקוקים לשיקומה המהיר של הארץ, אנחנו מוכרחים לבנות את הארץ, למלא ולאכלס את השטחים העצומים שנפלו לידינו. כל זה קשה יותר לעשות בתקופת מלחמה מאשר בתקופת שלום.'

ב. מצד עיתוי אמירת הדברים. אלון היה ער לעובדה שבציבור הרחב שוררת עייפות מן המלחמה הממושכת ורוויית הקורבנות, וכי יש שאיפה חזקה להביא לסיומה כמעט בכל מחיר. בנסיבות אלה, הבעת דעות הדוגלות בהמשך המלחמה לא יכלה לשרת את המטרות הפוליטיות שביקש לקדם, ובנאמו הודה בכך בפה מלא. 'להטיף ערב בחירות להמשכת המלחמה', אמר, 'מבחינת קולות הבוחרים הרי זה דבר מסוכן. קודם כל מובטח לך שרוב האמהות תצבענה בעד הבטחת שלום מידי. אפשר גם שחיילים לא מעטים, העיפים ממלחמה ורוצים להפטר מהמדים, יבחרו בדרך של שלום.'

את אשר החסיר אלון בדבריו הפומביים הוא השלים במכתבים אישיים שהריץ אל בן-גוריון. באחד ממכתביו מסוף מרס 1949, שהוא הגדירו 'פרטי וסודי ביותר', הוא מתריע מפני הסכנות למדינת ישראל לא רק מצד העולם הערבי אלא גם מצד בריטניה. בין השאר הוא כותב:

הסכנה המתמדת, אשר תארוך לשלום ישראל מנוכחות כוחות עוינים חזקים בחלק המערבי של ארץ ישראל - במשולש והר חברון כאשר מפעמים אותם אינטרסים חזקים ומגמות להתפשטות מערבה לשם רכישת מוצא בטוח לים וכן לשם אחד ממשי עם ערביי חבל עזה-רפיח, וביחוד כאשר המדובר הוא בצבא [עבר-הירדן], אשר בהרגשתו לא הוכה מכה נצחת ע"י צבא ההגנה לישראל. [...] אין לתאר קו גבול יותר איתן מאשר קו הירדן לארכה של הארץ כולה. יתרונו של קו הירדן איננו רק במימיו אשר אינם מהווים מכשול מכריע כנגד צבא מודרני, אולם בקעת הירדן לכל ארכה הנמשכת למרגלות הרים תלולים ורצופים לארכה של הארץ מהווים קו הגנה טבעי הניתן להגנה יעילה ביותר ובאמצעים קטנים יחסית גם נגד צבא מודרני, כצבא הבריטי. [...] לפי עניות דעתי אין לחשוש בתקופה הקרובה להתערבות בריטית ישירה באם נתקוף את המשולש, וכבוש אילת ישמש בענין זה הוכחה, ראויה לתשומת לב מיוחדת.

[...] אינני מתעלם מהקשיים המדיניים הנעוצים ב'הפרת הפוגה', אולם ללא ספק הקשיים יחלפו והעובדה המכרעת תהיה קיימת לאורך ימים. נוסף לכך אין להתעלם מהמעמסה הכבירה אשר עלולה לפול על שכמנו בצרוף כברת ארץ גדולה לאחריותנו המאוכלסת בצפיפות יחסית בערבים מקומיים ופליטים ועל זאת ישנן שתי תשובות: חלק ניכר וביחוד הפליטים יסוג מזרחה מחמת הפעולות הצבאיות, ובאשר לחלק שישאר נמצא בודאי פתרון אשר יניח להם להתקיים בכבוד ויאפשר לנו למנוע סכנות צבאיות.²⁹

ברור מאליו שבנסיבות אלה לא יכול היה אלון להוסיף ולמלא תפקיד פיקודי בכיר במערך הצבאי. יש להניח כי גם עיניו של אלון היו נשואות אל 'המגרש הפוליטי' שבו יוכל להביע בחופשיות את ביקורתו. ואכן, לא עבר זמן רב ואלון מצא עצמו מחוץ למערכת הצבאית. בשלהי 1949 הוא הודח למעשה מתפקידו כאלוף פיקוד הדרום ובמקומו מונה לתפקיד משה דיין. ההדחה היתה משפילה, ודיין מונה לתפקיד כאשר אלון היה בסיור לימודים באלג'יריה. לאחר התפטרותו של בן-גוריון מן הממשלה ביוני 1963 שבה ועלתה סוגיית הדחתו של אלון מפיקוד הדרום ומן הצבא. בן-גוריון טען בהיתממות רבה כי מעולם לא פטר קצין מן הצבא ללא ידיעתו ושלא באמצעותו של הרמטכ"ל. הוא תבע מיגאל ידן, ממלא מקום הרמטכ"ל בזמן הדחת אלון מפיקוד הדרום, לאשר את דבריו. ידן נקלע, קרוב לוודאי, למצוקה נוכח השאלה המביכה ובהר לענות בצורה מתחמקת: 'עד כמה שהוא יודע - לא'. בן-גוריון, כדרכו, לא ויתר. הוא תבע מדין להשיב ישירות לשאלה אם בסוף המלחמה הוא, בן-גוריון, ציווה לפטר מן הצבא את אנשי אחדות העבודה ובהם יגאל אלון. על כך השיב ידן בשלילה.³⁰

בן-גוריון טען שאלון הוא שהתפטר. מצויד בעדות זו של ידן, נצמד בן-גוריון להיבטים פורמליים ותבע מיגאל אלון לצאת משיבת הממשלה. זו היתה ממשלה בראשות לוי אשכול ובן-גוריון השתתף בה בהיותו חבר כנסת. הוא ביקש שם מאלון 'להודות' כי הוא, בן-גוריון, מעולם לא פטר אותו. אלון אכן 'הודה', על-פי עדותו של בן-גוריון, אך מיהר להוסיף כי 'הדבר לא פשוט כל כך'. גרסתו של אלון, כתיאורה אצל בן-גוריון, נראית משכנעת בכנותה. לפי גרסה זו הוא נשלח לאחר המלחמה לצרפת ומינה את סגנו וחברו יצחק רבין למלא את מקומו. כעבור חודש, כתב בן-גוריון, שאל אותו פתאום קצין צרפתי אם אמנם הוא פוטר. בן-גוריון הוסיף וכתב ביומנו: 'אלון היה נבוך, וכדי לא להראות לצרפתי שאינו יודע [על פיטוריו] אמר לו כן, ידעתי. בשובו מצא שמשה דיין נתמנה למפקד פיקוד הדרום. בא אלי והתפטר'.³¹

29. יגאל אלון אל דוד בן-גוריון, 27 במרס 1949, אב"ג, תיק נושא 10-ט-8. ראו גם: זכי שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות - בחינה מחודשת', עיונים בתקומת ישראל, 8 (1998), עמ' 110-149.

30. יומן בן-גוריון, 1 בספטמבר 1963, אב"ג.

31. שם. על פרשת הדחתו של יגאל אלון מן הצבא מנקודת ראותו של יצחק רבין ראו: רוני הדר, 'מה פתאום לחסל הכל: חמישים שנה לפרוק הפלמ"ח', במחנה, 7 (ט"ו בחשוון התשנ"ב/23 באוקטובר 1991), עמ' 22-23, 54.

פורמלית צדק אפוא בן-גוריון. הוא לא הדיח את אלון מן הצבא. אלון הוא שהתפטר. בן-גוריון, על-פי עדותו, אף הפציר בו להישאר בצבא. עם זאת, אין הוא מבהיר איזה תפקיד ייעד לו. קשה להניח כי איש ציבור מנוסה כמו בן-גוריון היה יכול להניח כי אדם במעמדו של אלון יהיה מוכן לספוג תהליך כה משפיל בלי שיסיק את המסקנות המתבקשות מכך. הסבריו ה'ענייניים' של בן-גוריון באשר למניעי הדחתו – הצורך לערוך שינויים אישיים נוכח המעבר מתקופת מלחמה ל'ימי שלום', כהגדרת בן-גוריון, לא היו יכולים לטשטש את מגמתו לדחוק את רגלי אלון האיש.³²

במכתב אל הרמטכ"ל, יגאל ידין, ב-26 בדצמבר 1949, דיווח לו אלון על החלטתו לפרוש מן השירות הצבאי ועל המניעים שהובילו אותו להחלטה זו. בין השאר כתב אלון את הדברים הבאים:

אמרתי לך בשיחותינו כי בטרם אכנס בבירור התפקיד שיוטל עלי רואה אני צורך לברר לעצמי – מתוך שיחה בלתי אמצעית עם שר הבטחון – אם אמנם מובטחים התנאים היסודיים לבנין הצבא ואם מובטח הדבר שיותן לי ולשכמותי לעבוד בצבא מתוך האמון המלא שהוא תנאי להתמסרות שלמה שכולנו רגילים לה וחפצים בה. הן תבין שנאלצתי לנהוג בזהירות כאדם שנכווה ברותחין ומקפיד בצוננים (לאחר כל מה שקרה). נפגשתי פעמיים עם שר הבטחון ואני שמח לקבוע כי היו לנו שיחות גלויות לב, בהן הוברר לי כי על חברי לתנועה ולרעיון הוטל חשד חמור של אי נאמנות לבטחון המדינה ולעצמאותה (הדברים נאמרו לי באופן מפורש). ועוד הוברר לי כי אין זו רק הגדרה עיונית להלכה, אלא מהלכה זו גובעות מסקנות מעשיות בכל הנוגע למקומם של חברי לתנועה בהתפתחות הצבא ובשלבי הפקוד על הצבא. אני מתקומם כלפי לעז זה בכל כוחותי ורואה שנובעות ממנו מסקנות קטלניות לעתידו של הצבא, למשטרו, לאמון החיילים, לזיקת התנועה הקבוצית לצבא וכיו"ב. מעולם לא שמעתי דברים אלה כל כך ברורים, שקולים וגלויים כפי ששמעתיים מפי שר הבטחון בשיחתנו האחרונה בשבת 24/12, כך נזרק אור חדש גם על הדחתי מהפקוד על חזית הדרום ולא כל כך על ההדחה עצמה אלא על אופן ביצועה הגס והמזלזל, כשנעדרתי מהארץ והייתי בנכר בשליחות צבאנו וכשלמארחי, קציני המטה הכללי הצרפתי, נודע הדבר לפני שנודע לי. איני נבדל מחברי לתנועה בנאמנות לקדשי עצמאותנו וברור לי כי גם לי, כלחברי, לא תנתן האפשרות לפעול בצבא מתוך ספוק ואמון ובהתאם ליכולתי, והרי המדובר הוא בדור שלם של מפקדים צעירים ומחוננים שהיו אחד הגורמים הראשיים בנצחון, ובלעדיו לא יוכל הצבא להבנות כראוי.³³

32. יומן בן-גוריון, 1 בספטמבר 1963, אב"ג.

33. יגאל אלון אל ראש המטה הכללי, יגאל ידין, 26 בדצמבר 1949, אב"ג, תיק נושא 10-ט-8. דברים דומים אמר יגאל אלון בריאיון שנערך שנים רבות מאוחר יותר. ראו: 'פרשיות כאובות בין בן-גוריון ליגאל אלון: ראיון עם יגאל אלון, שנערך בסוף ספטמבר 1979, ראיין: אורי מילשטיין', מבפנים, מב, 1 (מרס 1980), עמ' 18-22.

גם אחרי המלחמה לא 'הרפה' בן-גוריון מאלון, והוסיף למתוח עליו ביקורת – הן אישית הן 'עניינית'. חודשים ספורים לאחר המלחמה דיווח בן-גוריון על כינוס קציני סגל הפיקוד הבכיר של צה"ל אשר במסגרתו הרצה על 'מניעת פוליטיזציה בצבא'. אנשי הפלמ"ח כמו יוסף טבנקין, אברהם יפה ומשה כרמל, סיפר בן-גוריון, 'תקפו מי בצורה תרבותית ומי בצורה אחרת את דברי'. אולם יגאל אלון, 'איש מסחה מובהק', בחר בדרך שונה, ערמומית: הוא 'הצליח להביע דעתו בשאלה זו מבלי שאפשר להגיד שאינו תמים דעה אתי, ומבלי שאפשר להאשימו שהוא חולק על חבריו במפלגה'.³⁴

זמן קצר לאחר מכן שב בן-גוריון ודיווח כי אחד ממפקדי צה"ל, משה צדוק, 'רצה לכנס מספר מפקדים לשיחה אישית'. בין אלה הוא ביקש להזמין את משה כרמל, הגם שהיה איש פלמ"ח מובהק. אולם צדוק, כך קובע בן-גוריון, 'לא רצה לשתף את יגאל אלון – כי אין להאמין לדבריו, אם כי הוא יותר "חלק" בלשונו'.³⁵ אחרי הבחירות להסתדרות במאי 1959 גינה בן-גוריון את מנהיגי המפלגות היריבות על נכונותם להבטיח לבוחרים הבטחות שהם יודעים כי אין בכוחם לממשן. 'אבל', מוסיף בן-גוריון, 'איש לא יתחרה בכשרון הדימוגיה של יגאל אלון. המרחק בינו ובין בגין, לצערי הרב, אינו רב. התנהגותו בבחירות להסתדרות היתה המחפירה ביותר'.³⁶

בשלהי אותה שנה כתב בן-גוריון ביומנו: 'בגמר מלחמת הקוממיות נתן י. ט. [יוסף טבנקין] צו לחברי הקבוץ להחרים את צה"ל וכולם יצאו מהצבא. כשפניתי לשני מפקדים אשר החשבתני, שישארו בצבא – ענה לי אחד – [משה] כרמל: "בצבא זה לא אשרת". השני – יגאל אלון, שהיה ערום מכרמל – לא דיבר בגילוי לב כזה, אלא המציא כל מיני תירוצים מדוע אינו יכל להישאר בצבא'.³⁷

לאחר התפטרותו של בן-גוריון מן הממשלה, ב-16 ביוני 1963, שבה והתלהטה מחלוקת קשה בינו ובין אלון – הפעם על רקע תביעתו של בן-גוריון להקים ועדת חקירה משפטית שתחקור את 'פרשת לבון'. אלון הביע את התרשמותו מן הקנאות הרבה שאפיינה את פעילותו של בן-גוריון בסוגיה זו. אגב כך הביע אלון תמיהה על העיתוי שבו בחר בן-גוריון להעלות את הסוגיה הזאת לדיון ציבורי. במכתב אישי אל בן-גוריון כתב יגאל אלון:

אי אפשר שלא להתרשם מלהט הקנאות והעמל הרב ששקעת במלחמתך הציבורית למען מטרתך. אך עם זאת אי אפשר שלא להרהר ולתהות על החידה, כיצד קרה הדבר שהיה בסמכותך לצוות על עריכת חקירה, ואף על פי כן לא הפעלת סמכות זו שהיתה שמורה לך במשך שנים, בשנות היותך שר הבטחון וראש הממשלה.³⁸

34. יומן בן-גוריון, 21 ביולי 1949, אב"ג.

35. יומן בן-גוריון, 12 בספטמבר 1949, אב"ג.

36. יומן בן-גוריון, 21 במאי 1959, אב"ג.

37. יומן בן-גוריון, 7 בנובמבר 1959, אב"ג.

38. מכתב יגאל אלון אל דוד בן-גוריון, 2 בדצמבר 1964, אב"ג, תיק התכתבויות.

בהמשך מביע אלון את מחאתו על כך שבן-גוריון עשה שימוש בחומר בטחוני רגיש כדי להצדיק את עמדותיו בסוגיה זו. חומר זה, לטענת אלון, אף נמסר לאנשים פרטיים, מקורבים לבן-גוריון, שלא היו מוסמכים להחזיק בו, כדי שיבססו את עמדותיו של בן-גוריון בפרשה זו. אלון מזכיר לבן-גוריון כי כאשר הוא הדיח את הממונה על שירותי הביטחון, איסר הראל, מכהונתו באפריל 1963, הוא, בן-גוריון, מחה נמרצות על כך שאיסר הראל עושה שימוש במסמכים חסויים, במהלך ישיבה שבה שימש בן-גוריון יושב-ראש. אליבא דאלון, בן-גוריון שאל בזעם: 'מנין לאזרח תעודה זו?'. הוא לא הסתפק בכך, אלא עזב את הישיבה בחמת זעם. עתה, הוא עצמו, לטענת אלון, נוהג בדרך דומה. במכתבו כותב אלון:

ענין השימוש בחומר המסווג על ידי רשויות מוסמכות כחומר 'סודי ביותר' לצורך של חקירה פרטית בענין 'הפרשה' נראה בעיני חמור ביותר, אפילו 'מצא לכך היתר פורמלי. דיעותיהם של משפטנים נודעים חלוקות בענין הבחינה הפורמלית אך גישתי אינה פורמלית כל עיקר אלא בטחונית וחנוכית, ולמותר להדגיש כי בחינה זו אינה בסתירה לאמת.³⁹

אלון לא הסתפק בדברים אלה. עוד קודם לכן טרח לתת ביטוי פומבי להאשמותיו. בריאיון ב'קול ישראל' ב-22 בנובמבר הוא הדגיש את הסתייגותו מן השימוש שעשה בן-גוריון במסמכי מדינה מסווגים. עם זאת, מתוך התחשבות במעמדו הייחודי של דוד בן-גוריון, הציג אלון לחוקק חוק מיוחד שישחרר את בן-גוריון מעונש על כך. בן-גוריון, ככל שאפשר להתרשם, קיבל בזעם רב את ההתבטאויות האלה. במכתב שהריץ אל אלון מיד לאחר ששמע את דבריו הוא כתב לו בנימה אירונית בלתי-מוסותרת:

שמעתי הערב ב'קול ישראל' דברייך היום בישיבת הממשלה שאתה מוכן או מתכוון להציע חוק, שאם עשיתי מה שעשיתי (בהחזקת מסמכים 'חסויים') בהיסח הדעת נגד החוק – הרי החוק שתציע יפטור אותי מכל עונש. אני מעריך נדיבותך הרבה ויזמתך, שאין לה תקדים לחוקק חוק מיוחד לפטור אותי מעונש. למען האמת – עלי לציין שלא עשיתי שום דבר בהיסח הדעת, ואיני רואה לעצמי שום זכות מיוחדת שאין לאזרח אחר במדינה, ואם עברתי על חוק יש לנהוג בי כמו עם כל אזרח אחר. אין איש בישראל עומד מעל החוק.⁴⁰

39. שם.

40. מכתב דוד בן-גוריון אל יגאל אלון, 22 בנובמבר 1964, אב"ג, תיק התכתבויות. ביומנו כותב בן-גוריון: 'כשמענו אתמול בקול ישראל על דברי יגאל אלון שהוא רוצה להציע חוק שישחרר אותי מעונש משמירת חומר חסוי (לאחר שגער בו אשכול בחריפות בלתי רגילה) כתבתי לו מכתב שלא עשיתי מה שעשיתי בהיסח הדעת, ואיני עומד מעל החוק, ואם חטאתי מגיע לי עונש', יומן בן-גוריון, 23 בנובמבר 1964, אב"ג.

פרוטוקול השיחה

ד' בן-גוריון: היום קיבלתי ממך הודעה כי אתה מתנגד לפקודה שכל קשר עם מטה הראל יפתח יהיה כמו עם שאר הפלוגות.⁴¹

י' פייקוביץ: [...] אני בכלל לא עוסק בטרמינולוגיה. אני חושב שהתפתחות הצבא שלנו מובילה אותנו, ומוכרח להוביל אותנו, להתגבשות של יחידות יותר גדולות, מה שקוראים אצלנו חטיבה. [...] מכיוון שאני משוכנע שכל ניתוח כזה עכשיו הוא רק לרעתנו, מבלי להיכנס לוויכוח הקיים על מבנה הצבא [...], במקרה זה אני מבקש לא לשנות שום דבר.⁴²

ד' בן-גוריון: עלי להגיד לך פה דברים בשני אופנים: ראשית, כמפקד לחייל. לצערי הגדול אני ברגע זה מפקד ואתה חייל. זאת לא אעשה עכשיו [לא אדבר אתך כמפקד לפקודו], מפני שאני רוצה להגיד את אשר בלבי ואני רוצה שאתה תוכל לדבר באופן החופשי ביותר. לכן, אני אדבר עכשיו מה שיש להגיד כחבר לחבר. מה שיש להגיד לך כמפקד לחייל – אגיד לך בכתב, כפקודה. גם אני רוצה חופש לעצמי. כמפקד אין לי חופש ואני מרוסן. ואינני רוצה להיות מרוסן. קודם אענה לך על הצד המעשי. אם זוהי [השיטה שאלון מציג] שיטה טובה, היא טובה בשביל כל הצבא. [...] מה שטוב לכם – טוב לכולם. אם זה דבר טוב או לא – יש מי שצריך לקבוע. לא כל גדוד, לא כל חייל [יקבע רק מה שטוב לו]. יכול חייל לגלות מין דבר, אשר לא עלה על הדעת עדיין, אבל אסור לו לעשות את זה בעצמו. הוא יכול לבקש מהמפקד להעביר את זה לפיקוד העליון. והיה אם הפיקוד העליון יקבל את זה – יקבל. הוא בעצמו – לא [יכול להחליט על כך לבדו]. [...] אנחנו עכשיו בונים צבא. אני הסתכלתי במשך ארבעה שבועות אלה היטב לעניינים. אני אינני איש צבא כמוך, אבל אני השתדלתי לראות דברים. ואני יודע מה נתגלה אצלנו במובן חיובי. החיוב שציפיתי לו, לא נתגלה במלואו. אם נחוצה שיטה אחרת, ונחוצה דצנטרליזציה – אז צריך להיות מיושם] בכל הצבאות. לא ייתכן שזה יהיה רק ביחידה אחת. וכאשר הציעו לי את תיק הביטחון, אמרתי שאקבל אותו בשלושה תנאים. החברים שלך עדים, ובוודאי סיפרו לך. בכל אופן, בעיתונים לא סיפרו את זה. והתנאים היו:

41. ימים ספורים לפני השיחה הודיע בן-גוריון למטה הפלמ"ח כי 'המטה הכללי וכל אגפיו קיבלו הוראה לסדר כל קשריהם ישר עם החטיבות "הראל", "יפתח" ו"הנגב", ולא בעקיפין דרך המטה הארצי שלכם. המטה הכללי משרת את כל החטיבות במידה שווה ובדרך ישירה'. הרמ"א, ישראל גלילי, מיהר לערער על הנחיה זו. הוא טען כי 'היא מזיקה למלחמתנו', וביקש להשהות אותה עד לביטול העניין. זמן קצר לאחר מכן הפנה יגאל אלון בקשה דומה לבן-גוריון. ראו: גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח, עמ' 163.

42. ביומנו תיעד בן-גוריון קטעים מן השיחה כך: 'בא יגאל פ. קובל על פקודתי בדבר מו"מ ישיר של המטה עם חטיבות הראל ויפתח, שלא דרך המטה הארצי. הפיקוד ואגף האפסנאות – עמוס, ודרושה דיסצטורליזציה. טוב שהייננו יחידות יותר גדולות, יש להוקיר אספרי דיקור [רוח יחידה], יש להמנע מועזועים, במטה שלו יש יעילות', יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1948, אב"ג. ראו גם: גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח, עמ' 163; אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, עמ' 38. על מאפיינים שונים של הפלמ"ח ראו: יחיעם ויץ (עורך), פלמ"ח: שתי שיבולים וחרב, תל-אביב 2001. ראו גם: מאיר פעיל, 'לאור היום ובמשך: ארבעים שנה לייסוד הפלמ"ח', דבר (מוסף ליום העצמאות), 6 במאי 1981, עמ' 8-9, 21.

א. הצבא כולו הוא צבא עם ישראל ורק [צבא של עם ישראל], ולא מה ש[יעקב] חזן ו[מאיר] יערי [מנהיגי מפ"ם] אמרו תמיד, שהפלמ"ח הוא הצבא הפרטי של טבנקין. עכשיו לא יגידו את זה, ואם יגידו זאת, תהיה בזה לא אמת. כולם צבא של עם ישראל, ורק של עם ישראל.⁴³

ב. כל גדוד של אנשינו צריך לקבל את אותו האימון ואותו הציוד והדאגה ואותם התנאים והזכויות.

ג. כל אחד פועל בגדר סמכותו המוגדרת [...] יען כי צבא זה ניגוד לדמוקרטיה. בדמוקרטיה אדם צריך להיבחר. אם הוא בעל כשרון הוא נעשה מנהיג. אם דעותיו מתקבלות בציבור – הולכים אחריו. בצבא אדם צריך לקבל מינוי מסוים לזה. המפקד נותן פקודות, והחיילים צריכים לקיימן, לחיים ולמוות.

כל זה לא היה קיים אצלנו. איננו קיים גם עכשיו. אין אצלנו משמעת. משמעת אין עושים בן-לילה. אולם, יש שחסרה משמעת גם מתוך פרינציפ. כאשר הוחלט, מטעמים פוליטיים שונים, שלא לחבל באונייה 'אקסודוס' היה בכך שיקול – יכול להיות שיקול מוטעה. אבל היה שיקול של אלה שצריכים לשקול. אבל באונייה הזאת היו בחורים מהפלמ"ח, והם אמרו: אנחנו לא מקבלים פקודות אלא מהפלמ"ח, והם חיבלו באונייה... לנו לא יכול להיות צבא כזה. אין צורך בזה.

אתן לך דוגמה יותר קרובה לך. החלטנו להקים חיל ים. החלטנו לגייס את אנשי הים. והיו אנשי ים בפלמ"ח, והחלטנו להעביר אותם. בא יגאל פייקוביץ ואמר שיש לו ערעור. נשמע הערעור. בצבא, אמנם, לא מתווכחים. אבל כמו שאני עכשיו מדבר אתך כחבר עם חבר, כן גם אז ישבתי אתך שעה שלמה. אותה שעה הוכיחה לי עוד יותר שיש צורך בזה. ראיתי שנימוקיך אין להם שחר. בכל זאת היה עוד בירור. והיה יוסף'לה [טבנקין] ועוד חברים. והיה ויכוח. היתה לי פגישה עם ישראל [גלילי], ואמר לי כי הוא שוכנע, וכי אמר גם לחבריה שהוא שוכנע. אבל זה לא הספיק. ועד היום הזה אנשים שצריכים היו לעבור, על-פי פקודה, לחיל הים לא עברו, כי מפקד אחד של הפלמ"ח אמר להם: 'וכי מי זה חיל הים? זה אדם שנסע לאמריקה וחזר באווירון...'⁴⁴ והם במקום ללכת לים, הם בקריית ענבים. אתה לא תסבול את זה בתוך הפלמ"ח. כאשר אתה מוציא פקודה ומפקד הגדוד יגיד: 'מי זה יגאל פייקוביץ? אביו היה במסחה, ואני לא אשמע לו' – אתה לא תסבול את זה. ובכן, זה לא עניין של יעילות. [...] הייתי בירושלים ופגשתי ברחוב קבוצת בחורים. מתוך שיחה אתם מתברר לי כי אלה הם אנשי חיל הים, והם צוחקים בשאלי אותם מדוע אינם בחיל הים. [הם אומרים לי] 'חיל הים של הטייס שנסע לאמריקה'. [אני שואל אותם:] מנין אתם יודעים את

43. על עמדת מפ"ם בהקשר לשמירת מעמדו הייחודי של הפלמ"ח ראו: אלון קדיש, 'מפ"ם וביטחון: עמדותיה הפומביות של מפ"ם בנושאי צבא וביטחון 1954-1947', בתוך: אלי צור (עורך), לא יוכלו בלעדיו: עמדות מפ"ם בשאלות חזן וביטחון 1948-1956, קובץ מחקרים ב', קיבוץ דליה 2000, עמ' 31-35.

44. ייתכן שמדובר בגרשון זק, שבן-גוריון מינה אותו לראש השירות הימי. זק, איש זרם העובדים וחבר מפא"י, לא היה בעל עבר צבאי ואף לא גויס לצה"ל. ראו: זאב שיף ואיתן הבר, לקסיקון לבטחון ישראל, תל-אביב 1976, עמ' 196, 255.

זה? והם מספרים לי את זה בשם מפקד שאמר להם זאת. זה אי אפשר, זה לא ייתכן. יש אספרי דה קור – זאת רוח הפלוגה. וכל אחד צריך להיות גאה בעצמו, וצריך לכבד את הדגל של הגדוד שלו. אבל זה משהו לגמרי אחר. זה משהו מעין זה שאמר חזן, קצת באופן מוגזם. תמיד כאשר פוליטיקאים מדברים, הם מגוימים קצת.

אחר-כך עניין שני. יש גדודים בנגב. הם רתוקים לנגב. לא כל-כך מהר נפנה את הנגב. אני מקווה שאף פעם לא. יש אנשים שהם פועלים בגליל. במקרה העבירו אותם לירושלים. אז לא שולחים אספקה לגליל או לנגב, יחד עם כל אלה אשר נמצאים שם, אלא שולחים אותה על-פי המוצא הפרולטרי. חלק מהכוחות החונים בדרום הם ממוצא פרולטרי וחלק מהכוחות החונים בגליל הם ממוצא פרולטרי, אז יש להם סידור מיוחד ששולחים להם אספקה מתל-אביב. אם אנשים אלה, העסוקים בסידור זה, הם בעלי אפישנסי [יעילות] גדולים מאוד – ישבו במטה! [...] אבל ברכתם תבוא על הצבאות בדרום ובגליל ולא רק על הצבא שהוא ממוצא פרולטרי. מדוע לא ייחנה מזה גם גבעתי? [...] אם אליעזר שושני ושלום חבלין [מפקד הגדוד השלישי בפלמ"ח] הם גיבורים כאלה בענייני אספקה – אדרבה, יסדרו גם בשביל גבעתי את האספקה. אבל מדוע אגף האפסנאות יכול לשלוח לכל האנשים היושבים בגליל, לפלבאים [פשוטי העם] או רק לאחרים ולשני הגדודים של יגאל איננו מסוגל לשלוח – אינני תופס. מדוע בשני הגדודים של יגאל צריך להיות משטר אחר מאשר אצל משה וליצקי [כרמל] – אינני מבין. ומדוע לשני הגדודים של נחום שריג בדרום צריך להיות משטר אחר מאשר לגדוד של גבעתי – אינני מבין. מה פה האספרי דה קור. ואם אליעזר שושני יסדר יותר טוב – יסדר בשביל כולם. [...]⁴⁵

כי מה אומרים בחורי הפלמ"ח? – 'אנחנו לא מקבלים שום פקודות אשר אינן עוברות את המטה שלנו'. והמצב הוא כזה שיש צבא כללי ויש 'בולגרים' [כינוי לפלמ"ח]. [...]⁴⁶ עכשיו אני בא לדבר הכי מכאיב, אשר נוגע לך כבר באופן אישי. אני הטלתי על [מיקי] סטון⁴⁷ לבדוק את עניין שוד הנשק בצבא היהודי, [הנשק] שנשלח על-ידי חיילים יהודים לחיילים יהודים, והוא הודיע לי שהטיל את זה עליך. אתה חקרת בזה? (י' פייקוביץ: יחד

45. ביומנו כתב בן-גוריון כי אמר לאלון את הדברים הבאים: 'הסברתי לו שאם יש צורך בדיצנטרליזציה – הרי זה צורך כללי, ומה שטוב לפלמ"ח טוב לכל הצבא. זה אבסורד להספיק [לספק] לפלמח [פלמ"ח] בגליל לא בצנור שמספיקים [שמספקים] לשאר הצבא בגליל, אלא בצנור שיספיק לפלמח בגליל ולפלמח בנגב. שיחידה בחזית היא טריטוריאלית, ולא לפי מוצא. שאנו עומדים להקים יחידות יותר גדולות [...]. בחזית יהיו חטיבות שונות, ויעמדו תחת פיקוד אחד לא לפי המוצא. אם יש אפסנאים טובים במטה שלו ניקח אותם בשביל כל הצבא. ושההתבדלות מולידה חזיונות כמו שוד הנשק ע"י [חטיבת] הראל מאת לויצה [יצחק לוי]', יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1948, אב"ג. לימים פירט אליעזר שושני בהרחבה את מערכת יחסיו של בן-גוריון עם ראשי הפלמ"ח, מנקודת ראותו. ראו: אליעזר שושני, בדרך המלך, יפעת תשמ"ב, עמ' 227-240.

46. ראו: גרשון ריבלין, זר לא יבין: כינויי-סתר בישוב היהודי בארץ-ישראל, תל-אביב 1988, עמ' 71.
47. מיכאל מרכוס, קצין לשעבר בצבא ארצות-הברית. מאנשי המח"ל (מתנדבי חוץ לארץ), מפקד חזית ירושלים. נהרג בשוגג מירי כוחות צה"ל.

אתו). עד היום הזה לא הסקת מזה את המסקנה. [...] אני אמרתי ליוסף'לה טבנקין: לדעתי, אתה אחראי. [...] אני שואל אותך: שולחים לך נשק ומישהו גוזל את הנשק בכוח. מה היית אומר אילו היו משאירים את המפקד ההוא להיות מפקד? [...] בימים הנוראים יותר בכל המלחמה הזאת, לא היה רחוק שתפרוץ מלחמה בין חיילים עברים. אילו אני הייתי חייל שמוליך את הנשק, לא הייתי מניח את הנשק כל עוד אני חי. אמנם הייתם מרובים והייתם לוקחים, סוף־סוף (בסופו של דבר), את הנשק, אבל עם גופי המת. אני עוד אדרוש לערוך משפט על החייל שהוא נותן את הנשק כשהוא חי. אז מה עשית? לא עשית כלום, וניסית להסביר לי שבעצם הגדוד היה בלי נשק והוא ראה שיש נשק ולכן לקח אותו. זאת גם לא אמת. אני יודע את החשבון. להראל יש לא פחות נשק בשביל אנשיו מאשר לאיזה שהוא גדוד בארץ. לא פחות. אני גם יכול להגיד כי יותר. אבל אני אומר: לא פחות. מספיק לי. אבל נגיד גם שחסר לו נשק. אז נשק תופס חייל אחד מהשני בכוח? גדוד אחד מהשני בכוח? ואתה המפקד. אתה קצת יותר ממפקד של החטיבה הזאת. [...] [אם] יחליפו אותך – יהיה זעזוע. כי אתה יותר ממפקד. אתה המנהיג למעשה של הדבר הזה. זהו חיסרון וגם מעלה שמפקד יכול להיות מנהיג טוב שכל מפקד החיילים יעריצוהו.⁴⁸

אני לא אומר לך שאני לא אויב לפלמ"ח, יען כי את זה לא אוציא מלבם של החברים שלך, וגם לא מלב של חלק מחברי המפלגה שלי. והלוא כבר באו אלי גם אימהות אשר בנים

48. ב־12 ביוני 1948 כתב בן־גוריון ביומנו: 'בא יגאל פייקוביץ מירושלים. [...] שאלתי יגאל מי גזל הנשק מידי לויצא [יצחק לוי, סגן מפקד ירושלים]. [ענה:] עשה זאת מפקד הגדוד [בחטיבת "הראל"] עוזי [נרקיס], בלי ידיעת יוספלה [טבנקין, מפקד החטיבה]. הנימוק – היו לו אנשים בלי נשק, וכששמע שמובילים נשק – נתן פקודה לקחת אותו'. כעבור ארבעה ימים ציין בן־גוריון ביומנו כי יגאל אלון אכן קיבל את עיקר טיעונו: 'יגאל הודה שאילו ניסו לשדוד ממנו נשק היה יורה. והבטיח לשלוח מכתב התנצלות. הוא גם הסכים שזהו אבסורד לסדר אספקה ליחידות פלמח [פלמ"ח] בירושלים ובנגב ע"י המטה של פלמח, יומן בן־גוריון, 16 ביוני 1948, אב"ג. שנים ארוכות לאחר מכן, במאי 1968, כתב בן־גוריון ביומנו על הפרשה: 'שאלתי יצחק רבין מה עשה למפקד עוזי [נרקיס] שיגאל [אלון] הודה שהוא גזל הנשק מידי לויצא [יצחק לוי]? ענה שאין זה בסמכותו, מפני שהוא נתמנה לסגנו של יגאל [אלון], ובמקומו [בפיקוד על חטיבת "הראל"] בא יוספלה טבנקין [טבנקין]. נתתי במעמד יגאל ויצחק רבין הוראה לצבי [זמיר, מפקד הגדוד השישי של הפלמ"ח] להדיח את עוזי מכהונתו עד המשפט, ולהטיל על התובע הכללי לקרוא את האשמים למשפט צבאי. [...] בא אצלי יוספלה טבנקין, כאילו בעניני ירושלים – לבסוף הגיע לעיקר – לענין "עוזי" [נרקיס]. מדוע "מדיחים" אותו לפני המשפט? אמרתי שלא מדיחים עדין, אלא משהים (suspend) אותו, כלומר מפסיקים כהונתו עד למשפט, והמשפט יכריע. אולם אליבא דאמת אני סבור שעוזי הוא רק שעיר לעזובאל, ואתה יוספלה האשם האמתי, אם לא למעשה שוד הנשק הפעם – הרי לכל הרקע המאפשר מעשה כזה. [...] [לאחר מכן] בא יגאל פ. [...] כשאמרתי לו שהתבדלות מולידה חזיונות כמו שוד הנשק ע"י הראל מאת לויצא אמר יגאל: 'יגאל הודה שאילו ניסו לשדוד ממנו נשק היה יורה [בשודדים] והבטיח לשלוח מכתב התנצלות', יומן בן־גוריון, 10 במאי 1968, אב"ג. על הפרשה ראו עוד: עוזי נרקיס, חייל של ירושלים, תל־אביב 1991, עמ' 97-103. על המערכה סביב ירושלים במלחמת העצמאות ראו: יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין: ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות, תל־אביב 1986.

להן בפלמ"ח ושאלוני: למה אתה מרעיב את הפלמ"ח? אבל אני אומר לך: מוכרחים להיות כולם שווים, כולם באותה משמעת ופיקוד וסדר. [...]

ולכן, חוק אחד יהיה לכל צבא ישראל.

י' פייקוביץ: יש כמה דברים שאין עליהם בכלל חילוקי דעות: על שוויון בין יחידות, החל מנעל וכלה בתותח. להפך, אתה יודע שבמידה מסוימת יש לי לא פעם הרגשה של אי־שוויון בכיוון הפוך. [...]. ביחס לעניין המשמעת [...] אני באתי לידי מסקנה שכל השמועות מוכרחות להתברר עד הסוף. ועתה – מילה אחת בעניין האונייה [אקסודוס].

ד' בן־גוריון: הורידו שלל או לא?⁴⁹

י' פייקוביץ: הורידו.

ד' בן־גוריון: יחזירו את זה או לא?

י' פייקוביץ: היה שם חומר בשביל הקמת בית הבראה לאנשי היחידה ומטבחים ושולחנות כתיבה למשרד.

ד' בן־גוריון: אני רוצה שתבין את העניין. זה לא רק בירושלים. זה התחיל מוואלדהיים [מושבה גרמנית; כיום: אלוני אבא], והשודדים היו לא חיילים, אלא המשקים. [...] אני רוצה שתבין שירושלים אינה כמו ואלדהיים. כל העולם רואה את ירושלים. יש לנו שונאים, ויש שם ועדת קונסולים⁵⁰ [...] ויש ערבים, והם הלכו לראות. [...] ולא רק לקחו הרבה, אלא מה שלא יכלו לקחת אתם – השמידו וקלקלו. והידיעות על כך נשלחות לכל המדינות שבעולם. והכתבים השונים הפיצו את הידיעות שהיהודים עורכים פוגרום. כאשר אתם ירדתם בשיירה מהעיר, היו מפקדים אשר ראו מה הובילו אנשיך באוטומובילים.

י' פייקוביץ: גם אני הייתי שם ואני יודע מה הובילו האנשים.

ד' בן־גוריון: [...] המפקדים אומרים כי הם ראו שמובילים רהיטים בכלי הרכב של הצבא. הם ראו את השוד הזה בירושלים. ואם יחיד עושה – גם זה רע מאוד. אנחנו אחוזו באמצעים ואנחנו מפרסמים חוק, שכל מי אשר יש בידו מן הביזה שיחזירנה. אחר־כך יערכו חיפושים ויהיו עונשים קשים. כי זה הכתם המר והכי שחור שהוטל עלינו. אם יחיד עושה – אז היחיד פושע. אבל אם יחידה עושה זאת – אז זה קשה מאוד. אני מכיר את אנשיכם. אנשיכם לא יגזעו בשרוך נעל בשביל עצמם, אם כי היו מקרים בודדים. אבל פה באמת עשו מתוך אידאולוגיה. אם יחידה עשתה את זה – אז זה דבר רע מאוד. [...] אני מבטיח לתת לכם שולחנות יותר יפים, כי אתם ראויים לזה. אני מבקש שלא יימצא שום דבר מהביזה הזאת אצלכם. ואני מבקש את זה בשבילכם. עם ישראל לא יתעשר מהשולחנות האלה, אך את

49. אלון ניסה כנראה להתייחס להאשמותיו של בן־גוריון שהופרה משמעת בפרשת החבלה באונייה 'ציאת אירופה תש"ז' (אקסודוס), אבל בן־גוריון קטע אותו ככל הנראה בשאלה 'הורידו שלל או לא' ומיקד את השיחה בפרשת הביזה בקטמון.

50. ועדה שהקימה מועצת הביטחון של האו"ם 23 באפריל 1948 לשם ביצוע החלטתה בדבר הפוגה. חבריה היו שלושה קונסולים ששירתו בירושלים: קונסול בלגיה (יושב ראש), קונסול ארצות־הברית וקונסול צרפת, והיא הסתייעה בנציב העליון הבריטי. הקונסולים לא הצליחו להשיג אלא שביתת נשק בת חמישה ימים ב־9 במאי, עד צאת הבריטים מירושלים.

הכתם הזה כבר לא נסיר מעלינו. אבל אני רוצה בשבילכם שלא יהיה הדבר הזה אצלכם. תקבלו במקום כל שולחן - שולחן יותר טוב.

י' פייקוביץ: בן-גוריון, את הדברים האלה הם קיבלו ולא לקחו. בימים הראשונים של כיבוש קטמון, קיבלו את הדברים האלה בהסכמת המוסד המיוחד שהקים עציוני לחלוקת צורכי הצבא. זה לא עניין של שוד בכלל.

ד' בן-גוריון: כאשר גדוד עובר ממקום למקום, בייחוד ממקום כזה כמו ירושלים, בימים כאלה, הוא סוחב אתו מקררים?

י' פייקוביץ: אם יש מקררים - הרי הם מיועדים לבית ההבראה בשביל אנשי היחידה. ד' בן-גוריון: בזמן הנסיגה באחת החזיתות קרה מקרה שאחד הקצינים הוביל אתו מזוודה כבדה, והוא ביקש מאחד החיילים כי יעלנה לאונייה שעגנה בחוף, ושצריכה היתה לקחת עמה את הצבא הנסוג. כשנודע הדבר לקפיטן הוא פקד על החייל: זרוק אותה הימה. החייל חשב תחילה שהוא משטה בו ולא מיהר למלא אחר הפקודה. שמעת את הפקודה, קרא אליו הקפיטן, זרוק את זה הימה. והוא מוכרח היה להטיל את המזוודה למים.⁵¹ כאשר הולכים בתנאים כאלה לא מורידים רהיטים וחפצים כאלה.

י' פייקוביץ: ביררתי את זה עם בן ארצי. השיירה ירדה באוטומובילים ריקים.

ד' בן-גוריון: התברר שהעם היהודי הוא עם של גנבים.

יגאל סוקניק [ידין]⁵²: התברר שהוא לא גרוע מעמים אחרים.

ד' בן-גוריון: היה פה צבא אנגלי. היו רק מקרים בודדים של שוד ואונס. הם קצת יותר תקיפים. הם היו מאה אלף פה. ... אילו היה להם טבע כזה היו יום יום עושים פוגרומים ליהודים. יש אצלם משמעת. אומרים להם 'לא' או לא. אצלנו אין משמעת. ... אין בינינו חילוקי דעות בנוגע לזה שתהיינה שם לא שתי יחידות, אלא רק אחת. אני שמח לזה.

י' פייקוביץ: אני רוצה לנסח כמה מסקנות: כל מה שנוגע לאספקה ולאופרציות, הנגב צמוד באופן בלתי-אמצעי ישר למטה הכללי. בכל מה שנוגע לאימון וטירונים וכוח אדם, עד לסידור סופי של הצבא - ממשיך לטפל בזה המטה המנהלתי שלי.

ד' בן-גוריון: לא היתה פקודה לבטל את המטה. לכן, אינך צריך להוציא את זה עכשיו מפי. אם תהיה פקודה כזאת - אז ידובר אתך, והעניין הזה יתברר. ואם יתברר שיש איזה צורך שהוא שיתקיים איזה מטה לצרכים מיוחדים - יתקיים. ואם יתברר שאין בכך שום צורך וזה איזה אפנדיקס שישאר בגוף האדם - על זה לא נדבר עכשיו.

51. לא פענחתי לאיזו פרשה מתולדות המלחמות התייחס כאן בן-גוריון.

52. סוקניק (ידין) היה ראש אג"ם במטכ"ל ורמטכ"ל-למעשה במשך רוב המלחמה. כאן הרישום הפרוטוקולי היחיד להשתתפותו בפגישה, ואיננו יודעים אם ידין נכח בה לכל אורכה.